Kötő József

Kossuth Lajos és a színház

Bármennyire is bizarrnak hathat nemzetkarakterológiánk megtestesítőjeként és történelmünk formálójaként számon tartott Kossuth Lajos és a feslett kulisszák világaként emlegetett művelődési ágazat kapcsolatáról szólni, megállapíthatjuk, hogy Kossuth „politika csinálás”-ában a színház műfaja fontos szerepet töltött be. Az nem lenne természetes, ha ez másként lenne, hisz a színjátszás erdélyi prófétája, Kótsi Patkó János mondotta, hogy „...a szív formálására és a nemzet karakterének jobbítására vagy elrontására is a játékszínnél alkalmasabb eszközt még az emberi elme fel nem talált.” Valóban, a magyar színjátszás a felvilágosodás korában az erkölcsnemesítés és nyelvapolás intézményeként születik meg, s mi sem kézenfekvőbb, hogy a reformkorban a színház, a tömegekre hatás, a politikai mozgósítás hatékony eszközeként bekapcsolódik a nemzet „tsinosodásáért” folytatott küzdelembe.

Színháztörténészek szerint már az ifjú Kossuth irodalmi érdeklődésének körébe vágott a színpadi munkásság. Ha nem is bizonyítottan, de fordításokat, eredeti drámákat tulajdonítottak neki. (Pl. Kossuth fordításának tartják a debreceni színházban elő is adott Karl Haffner művet, az Egy államférfi vagy az igazságos miniszter címűt, illetve saját alkotásként kezelték a több városban is bemutatott András és Béla vagy Korona és Kard című drámát).

1838-ban mutatták be Szigligeti példázat drámáját, a Pókaiak-at, s az előadás eszméinek hatására nézőtéri tüntetés tört ki az erdélyi unió és az országgyűlési ifjak, Kossuth Lajos és Wesselényi Miklós pere mellett. Ebben a vonatkozásban kell szólnunk Csabai Tibor kutatásaira alapozva a színi mozgalom hatásáról Kossuth személyiség fejlődésére. Börtönévei alatt szisztematikusan olvassa a magyar és világirodalom drámai alkotásait (pl. Hugo Ruy Blas-át, Addison Cato-tragédiáját), Shakespeare-t fordít (a Macbeth-et), s pályája folyamán kiderül, hogy ez a munkássága nem csak nyelvgyakorlatnak volt jelentős, hanem szellemi pallérozás szempontjából is fontos volt, hisz későbbi politikai-publicisztikai tevékenysége folyamán érv rendszerének fontos eleme volt a színműirodalmi hivatkozás. Börtönleveleiben véleményt nyilvánít a színi életet akkor foglalkoztató vitáról: „, Mi befolyása van a drámai literatúrának a nemzet erkölcsi életére? S miért nálunk magyaroknál oly kevés eddig az eredeti drámai munka?” – kérdésre kimerítő választ ad. Kossuth politikai harcainak tetőzésekor is, aki a Felelet Gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól című munkájában oly nagy hangsúlyt helyez az érdekegyesítésre, s ennek eszközeként nagy szerepet tulajdonít az agitációnak, a közvélemény teremtésnek, a tömegek megnyerésének, elismeri, hogy a nemzet színháza mindezek elérésére legfontosabb közintézményeink egyike, s a politikai küzdelmek egyik lényeges vonatkozásának tartja, hogy vezetőjének a reformellenzék egyik kiemelkedő személyiségét, gróf Rádayt nevezzék ki. Többekkel együtt, Batthyány Lajossal, Teleki Lászlóval több ízben aláírja a Ráday védelmében szerkesztett beadványt. Kossuth politikai eszköztárában olyannyira fontosnak tartja a Pesti Színház jó menetelét, hogy Vörösmartyval együtt, még a színészek gázsi emelési vitájában is felszólal. A forradalom alatt Kossuth a kormány pénzügyminisztereként gondoskodik arról, hogy a költségvetés 20000 pengőforintot irányozzon elő a Nemzeti Színház működtetésére. A színház a forradalmárok és a vezetők együtt ünneplésének színterévé válik. Az 1849-es diadalmas tavaszi hadjárat idején április 28-án Aulich, 29-én Klapka, majd június 9-én maga Kossuth vesz részt a Nemzeti Színház előadásain. A közhangulat fokmérőjévé is vált nemzeti közintézményünk. Az 1849. február 16-i előadáson a karzat Kossuth Lajost éltette. Megállapítható tehát, hogy

ebben a korszakban a színi mozgalom, mint a szív formálója és a nemzet karakterének jobbítója, a történelem fősodrában, a kossuthi eszmévilág kifejezője és harcosa volt.

Eszmefuttatásomat azzal kezdtem, hogy a Kossuth-jelenség nemzetkarakterológiánk kifejezője, s mint ilyen a nemzeti sorskérdéseket felvállaló színjátszás nyersanyagának számító történelmi nemzeti dráma hőeként is meg kell jelennie.

Erre a műnem hagyománya is kötelezte színi irodalmunk alkotóit, miszerint a mi tájainkon a történelmi események megidézése egyben példázat is az író kora felvetette dilemmák feloldási alternatíváiról.

Elevenítsük fel vázlatosan ezt a hagyományt. Az iskolai színjátszás ihlette az első történelmi drámák létrejöttét. Az enyedi kollégiumban, a 17. század második felében keletkezett protestáns iskoladráma, a Komédia a törökök és magyarok csatájáról, a kenyérmezei ütközet felelevenítése kapcsán már kora problémáit is érinti. A francia klasszicizmus dramaturgiai elveinek büvkörében fogant Bessenyei-féle történelmi játék, a Hunyadi László is, a felvilágosodás korában, a nemzeti kultúra megteremtésének ügyét szolgálja. A továbbiakban a 19. század történelmi drámái kifejezetten a reformeszmék szolgálatában a nemzeti kiteljesedés eszméjének diadalát kívánták elősegíteni. Katona József Bánk bánja, Kisfaludy Károly Stibor vajdája, Vörösmarty Czillei és a Hunyadiakja, Teleki László Kegyence a korproblémák parabolái is. A huszadik századi magyar történelmi dráma elsősorúan parabolisztikus fogantatású. Herczeg Ferenc klasszicista romantikus-patetikus színművei, Szomory Dezső stilizált impresszionista drámái, Márai, Füst, Kodolányi, Háy színpadra szánt írásai, mind-mind történelmi jelmezbe öltöztetett eszmefuttatás kortársi gondokról. A század második felétől kezdődően Németh, Illyés, Sütő, Szabó Magda, Székely, Paskándi, folytatva a történelemhez aktívan viszonyuló hősök sorának ábrázolását, a totalitarista rendszer szorításában már vizsgálják a hatalom természetrajzát, az egyén cselekvési lehetőségeit is. A huszadik század végén azonban eluralkodnak az identitásvesztés színpadi művei s a történelmi dráma klasszikus modellje helyét átveszi a történelmi parabola ironikus-groteszk hangvétele.

De lássuk Kossuth és az általa teremtett eszmekör konkrét hatását dráma-termésünben, színpadi előadásainkban. Általában kell megállapítanunk, hogy a magyar nyelvterületen színházaink valahányszor hazafias érzelmeiket kívánták kinyilvánítani, Kossuth alakját idézték, akár alkalmi játékok formájában is. Erre a modellre jó példa a Szabadkán, a múlt század utolsó harmadában bemutatott, Kossuth búcsúja Orsovánál című színpadi mű. Kossuth életre keltésének másik modellje, a nemzeti felújulás időszakában a XIX. század utolsó négy évtizedében, a történelmi allegóriák, az életképek színrevitele. Így például Nagyváradon 1861-ben az ott szereplő Latabár Endre társulata „egy nagy történelmi allegória keretében” léptet színre egy Kossuth maszkot viselő színészt.

Az 1848-as forradalom eseményeinek kossuthi szemléletű idézése szolgált alapul az erdélyi történelmi drámának a XX. század második fele első két évtizedében. Habár Kossuth alakja közvetlenül nem jelenik meg Bocskói Viktor: Szabadság, szerelem (bemutatták 1948-ban), Horváth Ágoston: Varga Katalin (bemutatták 1955-ben), Sombori Sándor: Gábor Áron (bemutatták: 1969-ben) történelmi színművekben, közös ideológiai alapjuk a lángelkű forradalmár népi felkelésre építő eszménye. A hely szellemének hagyományai értelmében ezek a drámák is a múltat nézik, a jelent látják és a jövődöt kémlelik. Csakhogy míg az első két dráma a vulgár történelmi materializmus szemlélete szerint villantja fel hősei (Petőfi, Varga Katalin) sorsát, a „a forradalmi jelen” soros pártideológiáját hirdető művekké degradálva a színműveket, addig Sombori írása a felszínre törő nemzeti önismeret igényét fejezi ki, a közösségi megmaradást szolgáló alkotások sorát gazdagítja.

A XX. századi történelmi drámvonulatból a kossuthi eszmekörhöz a közösségi-nemzeti érzés ébren tartóiként, a nemzeti tudat formálóiként számon tartott Németh László és Illyés Gyula színpadi művészete kapcsolódik leginkább.

Illyés történelmi drámaciklust írt múltunk sorsfordító pontjairól, megidézve 1514, 1849, 1945 példáit. A ciklus kiemelkedő darabja a Fáklyaláng. A tragikus feszültségű konfliktus Kossuth és Görgey között bomlik ki közvetlenül a világosi fegyverletételt megelőző időszakban, mikor a nemzet sorsa kettőjük kezébe helyeződött: mi szolgálja inkább a nemzeti érdeket, a harc folytatása vagy a megadás? Két nemzetkarakterológiai típus körvonalazódik: a lángoló, a csodahívó, az eszmények bűvöltje és a réalpolitikusi. Egyik a kiáltványok ígéit hatékonyabbnak ítéli, mint az ágyúk ígéit, a másik a matematikát tartja a háború fő tényezőjének. Az egyik szerint, aki ember, annak nincs gondolkodnivalója a becsület és a megadás között, egy választás van csak, a harc. A másik szerint ötvenezer nem győzhet háromszázezer fölött. A Fáklyaláng az első típusú hős apologetikája. Illyés azoknak adja a pálmát, akik földi erővel mennyei dolgokon fáradoznak, akik Isten dolgába merészelnek bele nyúlni. Az utójátékban az idő távlatával igazolja Kossuthot: „...Most már kivilágolt: érdemes lett volna a harc kockázata. Komárom reménytelen ellenállással is feltételeket csikart ki!...Lehetett volna folytatni, ha ő...” Görgey „...fölött az idő ítelt.”

Szervesen illeszkedik ebbe a szemléletbe, az örökké létező erdélyi Kossuth kultusz bizonyítékaként, a Fáklyaláng 1954. október 13-i bemutatója a marosvásárhelyi Székely Színházban. Az előadás az erdélyi magyar színháztörténet legendái közé tartozik. Nemcsak maga Illyés Gyula nyilatkozott elragadtatással az előadásról, hanem az a több ezer néző is, aki valóságos zarándoklatként sereglett Erdély minden részéről Marosvásárhelyre megtekinteni az előadást. A siker magyarázata az, hogy az előadás egyrészt a személyi kultusz rabságából ébredező közösség elementáris szabadságvágyának adott teret, amelyet Kossuth függetlenséget és az egyén felszabadítását hirdető szellemisége testesített meg, másrészt a művészi interpretáció kivételesen magas színvonala. A kossuthi szellem megidőzésének szándékát már a bemutató időpontja is jelzi: alig egy héttel az aradi vértanúk kivégzésének évfordulója után kerül színre az a darab, amelynek első két felvonása az aradi vár kazamatáiban játszódik. Kossuthot Kovács György, Görgeyt Lohinszky Loránd alakította a Szabó Ernő rendezte előadásban. E három név mára az egyetemes magyar színháztörténet értékei közé emelkedett, a nemzet színészei közé tartoznak. Szabó Ernő elemző készsége, színpadi feszültségteremtő ereje kiválóan szolgálta a két vitázó fél bonyolult lelki folyamatokat, vajúdasokat, történelmi döntéseket vállaló konfliktusának érvényesülését. Az előadás hatásfokát rendkívüli mértékben emelte András Márton nagyszerű Józsa alakítása. Ha a darab gondolati ívében a Józsa szerepe csak színező elemként van jelen, (tulajdonképpen a szerző engedménye az ötvenes évek népi demokratikus ideológiájának) András mégis oly színpadi hatással rajzolta meg a figurát, hogy a nézői emlékezetben a Kőszívű ember Pál huszára óta hozzá mérhető népi figura nem maradt fenn.

Köztudatunkban Görgey neve analóg fogalom lett az árulóéval. Vörösmarty Mihály verse közzsájon forgott:

„Görgeynek hívják a silány gazembert
Ki e hazát eladta cudarul
Kergesse őt az Isten haragja
A síron innen s a síron túl.

Kergesse őt a balszerencse mint
Szilaj kutyák a felriadt vadat
Éljen nyomorbul s kinbul mind halálig
És ha elhal, verje meg a kárhozat...”

A Kossuth apologetikával szemben Németh László Az áruló című drámájában kísérletet tesz arra, hogy a „tett motívumát nem a lélekben, a históriában kell keresni”

kiindulópontból vizsgálva Görgey történelmi szerepvállalását, nem csak perújrafelvételt érjen el, hanem Kossuth alakját a legendák szférájából a történelmi realitások síkjára helyezze. A Fáklyalánggal szemben nem is a hagyományos konfliktusos drámodellt alkalmazza, hanem a középpontos drámaszerkesztést. Ezt a dramaturgiai szemléletet Németh László dramaturgiája című tanulmányában Osváth Béla így jellemzi: „Németh László Ibsent tartja a megújító erőnek, akiből meríteni kell. Mint Ibsen s előtte a görögök vagy Racine, a cselekmény szívének kivágására törekszik, s ebben vonja össze, ami előtte történt, s ami még történhetik. Így azután kevés alkalom nyílik a külső cselekmény számára, de annál több lehetőség a belső harc, a jellem útjának, a lélek vívódásának megmutatására.” Alkalom teremődik arra, hogy Görgey is elvégezze önvizsgálatát: „Kossuthal még egy éjszakára sem cserélném el a magam erkölcsiségét, mert nem lennék biztos: nem feküdnék-e ki egy nő ágyában megbízást, nem hazudnék-e a baritonomtól megmámorosodva olyan irtózatost, valamely vármegyeház erkélyéről, hogy azt holtomiglan szégyellnem kellene.” Így már valóban az egykori harcostársak elvi vitájáról van szó, s a Németh dráma a nemzeti önismeret perújrafelvételévé válik. A drámát olvasva visszaköszön mindaz, ami a nemzethalál víziójával küszködők, a Vörösmartyk, a Kölcseyek, a Csoórik, a Szilágyi Domokosok verseiből kicsap, az önkorbácsoló indulat, a tragikus félelem, hogy eltűnünk a föld színéről, vagy a nemzetföltés másik modus vivendije, a Csokonaiaké és a Zrínyiké, akik azt hírelik, hogy „nincs sír, hol egy nemzet süllyed el”, és „egy népnél sem vagyunk alábbvalók”.

Így válik a két dráma történelmi szerepek tükörképeivé. A Németh László-i dilemma-feloldás végső fokon bölcs és megiszívlelendő: „a döntő az, hogy kinek a viselkedésében ismer, akármilyen forrása, a nemzet önmagára.”

Úgy gondolom a kossuthi életmodell ezt üzeni a ma embere számára a színházon keresztül.

Epilógus

Habár szakmám szerint Kossuth és a színház kapcsolatáról kellett szólnom, kérem, engedjék meg, hogy közéleti tisztem folytán említsem az 1848-as forradalom szellemi atyja és az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület közötti szoros kapcsolatot is.

Az 1885-ben alapított testület célja az volt, hogy működési körében a hazafiasságot fejlessze a nemzeti irányú művelődés által, nemzetépítő és megtartó egyesületté váljék. Kossuth Lajos, aki az emigráció éveiben is számon tartott minden honi megmozdulást, amely beilleszkedett nemzetmentő stratégiájába, Turinból küldött táviratában helyesli a szervezkedést, kéri az április 12-i alakuló közgyűlés résztvevőit, hogy nyilvánítsák alapító tagnak, s mellékeli a 100 forintos díjat. Így a 48-as szellem ápolását alapvető feladatának tekintette az EMKE, s létrehozta Kolozsvárt az 1848-as Ereklyemúzeumot. Jellemző adat, hogy megnyitójára 1892. szeptember 18-án, Kossuth Lajos születésnapján került sor. A forradalom és szabadságharc tárgyi emlékeit, dokumentumait őrző múzeumot 1930-ban bezáratta a város vezetősége, anyagát ládába csomagolva Sándor József főtitkár hivatalába szállították, aki a legérdekesebb anyagokat ott ki is állította. Fő helyre a turini remete adománya került: a Kossuth-asztal, egy fehér oszlopokon nyugvó márványmasztalka. Egyértelműen jelzi az EMKE szellemiségét, hogy szentélyében a helyiséget a Kossuth asztalka uralta.

Tulajdonképpen a Kossuth-hűségünket bizonyító epilógus megírására az is kényszerített, hogy Kossuth Lajos születésének 200. évfordulóján hitet tehessünk nemzetépítő programja mellett, hisz meggyőződésünk: a Kossuth által kidolgozott Duna-konföderációs terv egy megegyezésen alapuló, egyenlőséget biztosító, önkormányzatra épülő államszövetségről, az egységesülő, modern Európának is alapvetése lehet.